

ТАСАВВУФ ТАЪЛИМОТИ ВА ИРФОН ФАЛСАФАСИДА ҲАДИСИ ШАРИФНИНГ ЎРНИ

Холмўминов Жаъфар Муҳаммадиевич,
Тошкент давлат шарқшунослик университети
“Манбашунослик ва тасаввуф герменевтикаси”
кафедраси профессори в. б.,
фалсафа фанлари доктори (DSc)
jafarmuhammad@mail.ru

Хошимов Нуриддин,
Тошкент давлат шарқшунослик университети
“Тасаввуф герменевтикаси” мутахассислиги
2-курс магистри

АННОТАЦИЯ

“Ҳадиси набавий”, яъни, Муҳаммад (с.а.в.) ҳазратларининг Ҳадиси шарифлари Қуръони каримдан сўнг Тасаввуф таълимотининг иккинчи асосий назарий манбаси ҳисобланади. Сўфийлар ва орифлар Қуръони каримдан кейин Пайгамбар ҳадисларига таянганлар. Ирфоний-фалсафий асарларда ҳам аввал ояти каримадан, кейин эса Ҳадиси шарифдан ҳужжат ва далиллар келтирилади. Айтиш жоизки, ҳар бир қадамда ва ҳар бир нафасда Ҳадиси шариф ва Пайгамбар Суннатларига қатъий амал қилиш ҳар бир сўфий ва ориф учун ҳаёт мазмунига, кундалик расму одатга айланиб, сайру сулук қийинчиликларини енгиб ўтишларида руҳий-маънавий куч-қувват бағишлаган.

Ушбу мақолада Ислom диний-фалсафий тафаккури тарихида муҳим рол ўйнаган Тасаввуф таълимоти ҳамда унинг таркибида шакланган Ирфон фалсафаси ва тасаввуф адабиётининг Пайгамбар (с.а.в.) Ҳадиси шарифлари ва Суннатлари билан бевосита боғлиқлиги ҳақида бирламчи манбалар асосида фикр юритилади. Муаллифлар Пайгамбар (с.а.в.) ҳадиси шарифлари Тасаввуф таълимоти ва Ирфон фалсафасининг Қуръондан кейинги иккинчи асосий назарий манбаси эканлиги ҳақидаги фикрни қўллаб-қувватлайдилар.

Калит сўзлар: Тасаввуф таълимоти, Ирфон фалсафаси, тасаввуф шеърияси, Ислom дини, Пайгамбар Муҳаммад (сав), Расулulloҳ, Ҳадиси шариф, Пайгамбар Суннати, диний-фалсафий тафаккур, манба, таъсир.

МЕСТО ХАДИСИ ШАРИФА В УЧЕНИИ СУФИЗМА И ФИЛОСОФИИ ИРФАНА

Холмуминов Джафар Мухаммадиевич,

доктор философских наук(DSc), и.д. профессора кафедры “Источниковедение
и герменевтики суфизма” Ташкентского государственного университета

востоковедении

jafarmuhammad@mail.ru

Хашимов Нуриддин,

магистр 2-го курса по специальности

«Герменевтика суфизма» Ташкентского государственного университета

востоковедении

АННОТАЦИЯ

«Хадиси набави» Пророка Мухаммада (мир ему и благословение Аллаха), является вторым основным теоретическим источником учения Суфизма после Священного Корана. Суфии и учёные опирались на Хадисы Пророка после Священного Корана. В суфийско-философских трудах факты и доказательства приводятся сначала из аята, а затем из хадисов. Стоит сказать, что строгое следование Хадисам и Сунне Пророка на каждом шагу и каждом вздохе стало смыслом жизни для каждого суфия и ариффа, ежедневной практикой и привычкой, дающей им духовные силы для преодоления трудностей пути Истины.

В данной статье рассматривается прямая связь учения суфизма, сыгравшего важную роль в истории исламской религиозно-философской мысли, и сформировавшейся в его рамках философии ирфана и суфийской литературы, с хадисами и сунной Пророка (мир ему и благословение Аллаха) на основе первоисточников. Авторы придерживаются мнения, что хадисы Пророка (мир ему и благословение Аллаха) являются вторым основным теоретическим источником суфизма и философии Ирфана после Корана.

Ключевые слова: *учение Суфизма, философия Ирфана, суфийская поэзия, исламская религия, Пророк Мухаммад (мир ему), Посланник Аллаха, хадисы, Сунна Пророка, религиозно-философское мышление, источник, влияние.*

THE PLACE OF HADISI SHARIF IN THE TEACHING OF SUFISM AND IRFAN'S PHILOSOPHY

Kholmuminov Jafar Muhammadiyevich,

doctor of Philosophical sciences (DSc),

Tashkent State University of Oriental Studies,

professor of chair "Source studies and Hermeneutics of Sufism"

jafarmuhammad@mail.ru

Khashimov Nuriddin,

2 nd year master's degree in specialty

“Hermeneutics of Sufism” Tashkent State University of Oriental Studies

ABSTRACT

“Hadisi Nabawi” of the Prophet Muhammad (peace and blessings of Allah be upon him) is the second main theoretical source of the teachings of Sufism after the Holy Quran. Sufis and scholars relied on the Hadith of the Prophet after the Holy Quran. In Sufi-philosophical works, facts and evidence are given first from the verse and then from the hadith. It is worth saying that strict adherence to the Hadiths and Sunnah of the Prophet at every step and every breath has become the meaning of life for every Sufi and Arif, a daily practice and habit that gives them spiritual strength to overcome the difficulties of the path of Truth.

This article examines the direct connection between the teachings of Sufism, which played an important role in the history of Islamic religious and philosophical thought, and the philosophy of Irfan and Sufi literature formed within its framework, with the hadiths and sunnah of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) on the basis of primary sources. The authors are of the opinion that the hadiths of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him) are the second main theoretical source of Sufism and Irfan philosophy after the Quran.

Key words: *teachings of Sufism, philosophy of Irfan, Sufi poetry, Islamic religion, Prophet Muhammad (peace be upon him), Messenger of Allah, hadiths, Sunnah of the Prophet, religious and philosophical thinking, source, influence.*

КИРИШ

Машхур сўфий Шайх Жунайд Бағдодий “Ҳар кимки Қуръонни ёддан билмаса ва ҳадис ёзмаган бўлса, унга иқтидо этманглар, бизнинг илмимиз Китоб ва Суннатга боғлиқдир” [11,25] дейди.

Бундан шундай хулоса чиқариш мумкинки, Тасаввуф аҳли олдида иккита муҳим шарт кўйилган экан:

- Қуръони каримни ёддан билиш (ва тафсир қилиш)
- Ҳадис билиш (ва ёзиш).

Табиийки, бу иккита шартга риоя қилиш учун ўзини комил сўфий ё ориф деб билган ҳар бир мутасаввиф Қуръони каримга тафсир ёзиш ва Ҳадис тўплаш билан ҳам шуғулланган. Чунончи, машҳур ориф Хожа Имом Абу Иброҳим Исмоил бинни Муҳаммад бинни Абдуллоҳ Мустамлий ал-Бухорий (X-XI-асрлар) “Тафсири Қуръон”да (форс-тожик тилида) Қуръон оятларини, “Шарҳи ат-таъарруф ли мазҳаб ит-тасаввуф”да (форс-тожик тилида) бир қанча оятлар ва ҳадисларни изоҳлаб берган. Самъонийнинг Мустамлий ал-Бухорийни “У фикҳ ва ҳадис аҳли эди” дегани ҳам бежиз эмас, албатта.

Тасаввуф улуғларининг аксарияти, жумладан, Ҳасан Басрий, Жунайд Бағдодий, Маъруф Кархий, Саҳл Тустарий, Абў Наср Саррож, Ҳаким ат-Термизий, Абў Бакр Калободий, Мустамлий Бухорий ва бошқалар ё ҳадис тўплаганлар, ё Ҳадис илмига оид китоб ёзганлар.

Куйида Тасаввуф таълимоти ва Ирфон фалсафасининг Пайғамбар (сав) Ҳадиси шарифлари билан бевосита боғлиқ бўлган бир неча асосий тушунчаларини қисқа тарзда таҳлил этамиз.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Эҳсон. Ислом – Иймон, Ислом ва Эҳсондан иборат. Уламоларнинг иттифоқига биноан, Ислом динининг Эҳсон қисми Тасаввуфдир.

Хўш, Эҳсон нимани билдиради? Улуғ мутасаввиф Хожа Юсуф Ҳамадоний “Эҳсон” тушунчасини шундай шарҳлайди: “Ҳақнинг лутф куёши эҳсон самосида порлайди. Яхшилик ёмғири эҳсон булутидан ёғади. Унсият шаббодаси эҳсон ҳавосидан эсади. Бу сўзнинг далили, ишларнинг моҳиятини ва инжиқликларини биладиган ҳазрат Жаброил (алайҳиссалом)нинг сўзида мавжуд. У ҳазрат Пайғамбарга “ё Расулуллоҳ, эҳсон нима?” деб савол берганида, Расули акрам (сав):

أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فهو يراك

“Аллоҳни кўриб тургандек ибодат қилишингдир. Сен уни кўрмасанг ҳам, У сени кўриб туради” дея жавоб берганлар”.[3,67]

Ҳамадоний Эҳсонни куйидагича таърифлайди: “Эҳсон билан яшашнинг икки даражаси бор. Биринчиси, “Аллоҳни кўриб тургандек ибодат қилиш”

бўлиб, бу олий мартабадир. Иккинчиси, “сен Уни кўрмасанг ҳам У сени кўриб турибди” мартабаси бўлиб, пастроқ мақомдир. Бироқ эҳсоннинг ҳар қанча паст даражаси бўлса-да, имон билан яшашга қараганда барибир устун мартабадир. Чунки эҳсон Ҳақни мушоҳада қилувчи мақомининг хизматкори ва рубубият оламини мушоҳада қилишга йўналишдир. Ҳақ илмининг шакли билан жам бўлмоқ, ҳақни кўришдан кўрқиб, ўзликдан ва халқдан халос бўлмоқдир. Тариқат аҳли тилида бу мақомга муроқабба дейилади”. [3,71]

Факр. “Факр” луғатда “қашшоқлик” ва “муҳтожлик” маъносини билдиради.

Сўфийлар ислоҳотида эса Худога ниёзмандлик (доимий равишда Аллоҳга муҳтожлик сезмоқ), Ундан ўзгага бениёзлик (бандасига ва дунёга тегишли бўлган нарсаларга муҳтож бўлмаслик) маъносини англатади.

Маънавий камолот йўлининг солики бўлмиш дарвешни “фақир”, яъни “фақр” йўлини тутган, Ҳақ олдида ўзини ҳеч ким ва ҳеч нарса деб билган инсон деб тушунадилар.

“Факр” сўзининг луғавий маъносини (қашшоқлик ва бенаволик) сўфиёна фақрнинг зоҳирий сифатлари деб билиш мумкин. Дунё ва унга тааллуқли нарсаларга нафрат ва ҳақорат кўзи билан қарайдиган фақир дарвешлар учун камбағаллик фалокат ё фожеа эмас, балки нажот ва саодатдир. Зеро, мол-дунёга бўлган муҳаббатдан кечмасдан туриб руҳий хотиржамлик ва мутлақ осойишталикка эришиб бўлмайди. Нафсининг хоҳиш-иродасига тегишли бўлмиш мол-дунё ва моддий олам ҳузур-ҳаловати руҳни ҳижобда тутди ва бунинг натижасида солиқ йўлдан адашади. Шунинг учун ҳам бенаволик ва мол-дунёдан воз кечиш сўфиёна фақрнинг биринчи шарти ҳисобланади. Фақрнинг иккинчи шарти эса Аллоҳ наздида ўзни ожиз, нотавон, муҳтож, ҳатто тупроқдан ҳам, заррадан ҳам кам деб билмоқдир. Бу жуда ҳам оғир шарт ҳисобланади. Чунки бундай ҳис-туйғу фақат етук иймон соҳиби бўлган, Аллоҳни маърифат эта олган кишилар – Ориф инсонлардагина пайдо бўлиши мумкин, ҳолос.

“Факр” Тасаввуф таълимотида улуғ мақомлардан бири саналади. Абунаср Саррожнинг таърифлашича, “الفقر مقام شريف”. (Факр улуғ (юксак) мақомдир). Бу мақом ўта мураккаблиги ва мушкиллиги туфайли ҳар кимда турли кайфиятда зоҳир бўлади. У баъзи сўфийларда мўътадил даражада зуҳур этса, баъзиларида бағоят кучли даражада намоён бўлиши мумкин. “Факр” мақомини аъло даражада, барча шарту шароитларига риоя этган ҳолда кейинги мақомга қадам қўйган солиқларни одатда “фақр аҳли” деб аташган. Баъзи солиқларда эса бу кайфият, яъни, “Факр” мақоми доимий ҳолатда қолади.

Сўфийлар учун “Фақр” мақоми алоҳида аҳамиятга молик бўлганлиги сабабли кутуби сўфия (тасаввуфий асарлар)да “фақр” ҳақида жуда кўп сўз юритилади. Аслида, бунинг асосий сабаби “фақр” тушунчасининг Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.)дан қолган мерос сифатида қабул қилинишидир. Ҳадислар ва хабарларга қараганда, Ҳазрати Муҳаммад (с.а.в.)нинг турмуш тарзи ва ахлоқ-одоблари фақирликнинг энг комил намунаси эди. У кишидан деярли барча тасаввуфга оид китобларда келтирилган машҳур Ҳадиси шарифда шундай дейилади:

(الفقر فخرى “Ал-фақру фаҳри”). Мазкур ҳадиснинг бошқа бир варианты “Сафинат ул-биҳор” номли асарда келтирилган:

(الفقر فخرى و به افتخر “Ал-фақру фаҳри ва биҳи афтахиру”). “Мирсод-ул-ибод”да ҳам Пайғамбар (с.а.в.) учун фақр ва фақирликнинг фаҳру ифтихор бўлганлигини тасдиқловчи фикр мавжуд: “...муродим номуродликда, борлигим йўқликда, бойлигим ва фаҳрим фақрдадир: “Ал-фақру фаҳри”. ...Эй Муҳаммад, бу не сир бўлдики пайғамбарларига пешво ва сарвар эканлигиндан фаҳрланмай, фақринг билан фаҳр этасан?” [6,155]

Ҳадиси шариф ва Суннати саниядан баҳра олган Тасаввуф таълимотида Пайғамбарнинг “фақр” тўғрисида айтган сўзлари ва у кишининг одобу ахлоқида фақирлик хислати мавжуд бўлганлиги чуқур из қолдирди. Аслида, ушбу ҳадиснинг манбаи Қуръони каримнинг “Фотир” сураси, 15-оятидир:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

Эй, инсонлар! Сизлар Аллоҳга муҳтождирсиз. Аллоҳ эса, албатта, беҳожат ва ҳамдага лойиқ зотдир. [4,436]

Ҳаққа муҳтож бўлмоқ халққа муҳтож бўлмоқдан бутунлай фарқ қилади. Халққа муҳтож бўлган дарвеш ҳеч қачон Ҳаққа ниёзманд бўлолмайди. Маълумки, Ислом динида тиламчиликка олиб борадиган қашшоқлик ва соғлиққа зиён етказадиган даражада ҳаддан зиёд риёзат чекиш қораланган. Аммо дарвешнинг риёзати ва унинг муҳтожлигию қашшоқлиги аксинча, дунё ва унга алоқадор бўлган нарсаларга муҳтожсизлигидандир.

Мустамлий Бухорий “ғано” (бойлик) ва “фақр” тушунчаларини шундай шарҳлайди: “Ҳақ билан бирга бўлмаган ҳар қандай бойлик қашшоқликдир. Чунки Ҳақдан қуйида бўлганлардан бирортаси ҳам ўз зотига кўра бой эмасдир. Агар банданинг қашшоқлиги ўз зотига кўра бой бўлмаган бирор нарсага учраса,

ўша нарса боймайди, балки унинг қашшоқлиги устига қашшоқлик кўшилади. Ҳақ билан бирга бўлган ҳар қандай фақр ғанодир. Чунки Ҳақ таоло ҳақиқатдан ҳам ўз зотига кўра ғанийдир. Агар қашшоқлик бойга учрайдиган бўлса, (ўша) бой қашшоқни ҳам бой қила олади. Зеро фақрнинг ўзи Ҳақ таолога учрайдиган бўлса, Ҳақдан бошқадан мустағний (*эхтиёжсиз*) бўлади. Мустағний бўлган нарса эса ғанийдир. Демак, ом кишиларнинг наздида бойлик мол-мулкдан, қашшоқлик эса мол-мулкнинг йўқлигидан иборатдир. Аммо ҳақиқат аҳли наздида бойлик мол-мулкнинг йўқлигидан, қашшоқлик эса мол-мулкнинг борлигидан иборатдир. Чунки банда Ҳақдан бошқа нарсалардан айрилганидагина Ҳаққа етади. Ҳаққа эга бўлган киши эса қандай қилиб ҳам қашшоқ бўлиши мумкин?! Ҳақдан бошқа нарса билан кўнгли ором топган киши ҳақни унутган ҳисобланади. Ҳақни унутган киши эса қандай қилиб ҳам бой бўлиши мумкин?!

Шунингдек, фақр мўминнинг зийнатидир. Пайғамбар алайҳиссалом бу тўғрида шундай буюради: *الفقر ازين للمؤمن من العذار الجيد على خد الفرس* Бундан ташқари фақр пайғамбарларнинг тутган йўлидир. Мустафо алайҳиссалом бу тўғрида шундай буюради: *لى حرفتان الفقر و الجهاد*. Шунингдек, пайғамбар алайҳиссалом шундай деган: *الفقر اسرع الى من يحبنى من السيل الى منتهاه* Мустафонинг муҳаббати шунчалик ишни вожиб қилган экан, Ҳақнинг муҳаббати бундан-да устунроғини вожиб қилиши тайиндир”. [7,330]

Фақр сабру қаноат билан устувор. Фақрни ихтиёр этиб, сабр-қаноат этолмаган фақир талаб йўлидан адашиб, тиланчилик йўлига кириб қолиши ҳам мумкин. Бундай ҳолатга тушмаслик учун ориф дарвешлар биринчи навбатда Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳадислари ва унинг Суннатига қатъий риоя қилган ҳолда иш тутадилар. Тасаввуф аҳли учун Расулуллоҳ кўрсатган йўлдан бориш улуғ саодат саналган.

Нафс маърифати. Тасаввуф таълимотида “Нафс маърифати”, яъни, ўз нафсини англаш ва уни бошқариш ўта муҳим масалалардан бири ҳисобланади.

Нафс маърифати масаласи ҳам бошқа кўпгина масалалар қатори Тасаввуф таълимотига Ислом динидан кириб келган. Нафс ва нафс маърифати ҳақида ҳам Қуръони каримдан, ҳам Ҳадиси шарифдан кўп мисоллар келтириш мумкин. Масалан, Қуръони каримда нафснинг бир неча тури зикр этилган:

1. Нафси аммора (гуноҳ ва ёмонликка сабабчи бўладиган нафс). – “Юсуф” сураси, 53-оят.

2. Маломатгўй нафс (ибодатга қусур етказувчи нафс). – “Қиёмат” сураси, 2-

оят.

3. Васваса қилгувчи нафс. – “Қоф” сураси, 16-оят.

4. Сокин нафс (осоишта нафс). – “Фажр” сураси, 27-оят.

Нафсни маърифат этиш, унга қарши курашиш усулларини Тасаввуф таълимотининг турли тариқат ва силсилаларида турли шаклларда учратиш мумкин. Масалан, Ҳакимия мактабининг асосчиси Ҳаким ат-Термизий нафс балосидан қутулмоқчи бўлиб, Жайхун дарёси (Амударё) бўйига боради ва қўлоёғларини боғлатиб, бир неча кун соҳилда оч-наҳор ётади. Ахийри, чанқаш натижасида ҳушидан кетгач, беҳудлик ҳолатида ўзини ҳар томонга уриб, ағнаб дарёга тушиб қолади. Аммо кучли бир тўлқин унинг қўл-оёғини ечиб, яна соҳилга чиқариб қўяди. Дарёдан соғ-саломат чиққан ориф ўз нафсининг нақадар кучли рақиб эканлигини маърифат этади.

“Нафсни таҳқирлаш” Тасаввуф аҳлининг турмуш ва тафаккур тарзига айланган. Ушбу улкан таълимотда тахминан бирор бир сўфий ва ориф йўқки, нафсни мазаммат ва маломат қилмаган бўлса. Жумладан, Имом Абдурахмон Сулабий нақли бўйича: “Муҳаммад ибн Аҳмад Бағдодий айтади: “Ким сўфийларга суҳбатдош бўлса, уларга нафс хоҳишсиз, қалбсиз ва ихтиёрсизлик билан эргашсин! Бас, кимда нафс насибаси ва талабларига назар ташлаши бўлса, булар мақсадига етишишида монелик қилади”. [2,5]

Тасаввуф таълимотида Нафс маърифати Борлиқни билиб олишнинг биринчи босқичи, бошқача таъбир билан айтганда, Аллоҳни маърифат этишнинг биринчи шarti ҳисобланади.

Нафсни маҳқур айлаш (таҳқирлаш), уни шайтон васваси деб билиш Тасаввуфнинг илк намояндаларидан бошлаб то сўнгги вакилларининг турмуш ва тафаккур тарзида кузатилади. Масалан, Шайх Фаридиддин Атторнинг “Тазкират ул-авлиё”сида берган маълумотга кўра Шайх Жунайд Бағдодий Тасаввуфни шундай таърифлаган экан: “Тасаввуф кўнгил софлиги, нафс талабидан воз кечиш, руҳоният сифатларни касб этиш ва ҳақиқат (Аллоҳ) илмларидан воқиф бўлишдир”. [8,300]

Имом Муҳаммад Ғаззолий “Кимийе саодат” асарида “маърифат” – билишни тўрт қисмга ажратган:

1. Нафс маърифати.
2. Аллоҳ маърифати.
3. Дунё маърифати.
4. Охират маърифати.

Бундан шундай хулоса чиқариш мумкинки, нафсини маърифат этмасдан, унинг ҳақиқатига етмасдан туриб Аллоҳни маърифат этиб бўлмайди.

Расулulloҳ (с.а.в.)га нисбат бериладиган бир қанча ҳадисда нафс маърифати ҳақида сўз боради. Масалан, келтирадиганларки, у кишидан:

– Парвардигорни танимоқнинг қандай йўли бор, - деб сўраганларида:

– Маърифат ун-нафси, яъни: нафс маърифати, - дея жавоб берган эканлар.

Яна бир хабарда қайсидир бир жангдан қайтаётган чоғларида Расулulloҳ буюрадиганлар:

رجعنا من الجهاد الاصغر الى الجهاد الاكبر

Яъни: *Қайтурмиз кичик жиҳоддан улуг жиҳодга.*

У кишидан сўрайдилар:

– Ё Расулulloҳ, “жиҳоди акбар” недур?

Ҳазрати Расули акрам (с.а.в.) бу саволга шундай жавоб берган эканлар:

– Ўз нафсинг билан курашмоқ (жиҳод қилмоқ).

Мавлоно Жалолиддин Румий шу ҳадисни “Маснавийи маънавий”да қуйидагича баён этади:

ای شهان، کشتیم ما خصم برون

ماند خصمی زو بتر اندر درون

Яъни: *Эй эранлар, биз ташқи душманни ўлдирдик, лекин ичкарида ундан-да ёмонроқ душман қолди.*

Расули акрам (с.а.в.)га нисбат бериладиган машҳур бир ҳадиси қудсийда шундай дейилади: *من عرف نفسه فقد عرف ربه* “Ман ʻарафа нафсаҳу фақад ʻарафа раббаҳу”. Яъни: Кимки ўз нафсини маърифат этган бўлса, батаҳқиқ, у ўз Раббини ҳам маърифат этади (Ўз нафсини таниган киши Раббини танигай).

Баъзи муҳаққиқлар бу ҳикматни Али ибн Абутолибга ҳам нисбат берадилар. Ҳолбуки, кутуби сўфия, яъни, Тасаввуфга оид илмий-назарий асарларнинг илк намуналаридан бўлмиш Ҳужвирийнинг “Кашф ул-маҳжуб”, Шайх Шаҳобиддин Сухравардийнинг “Бўстон ул-қулуб” асарларида бу ҳадис Расули акрам (с.а.в.)га нисбат берилади. Тасаввуф табиатига мос бўлган бу ҳадис Тариқат аҳлининг энг сеvimли шиорига айланган. Бу ҳадисда “нафс” сўзи “ўз” ва “ўзлик” маъносини ҳам билдиради: *من عرف نفسه فقد عرف ربه* – *Кимки ўзини таниса, батаҳқиқ, ўз Раббини ҳам танигай.*

“Ўзини таниган киши Худони ҳам танийди”. Ҳар иккала мазмуннинг моҳияти бир: Инсон ўз вужудидаги “Мен”ни танимасдан туриб Аллоҳни таниёлмайди. Инсон кабир олам ичида сағир олам ҳисобланиб, ўз вужудида

кабир олам хусусиятларини мужассамлаштиради. Демак, Мутлақ ҳақиқатни, Борлиқни англаш учун биринчи навбатда у ўзининг ички оламига мурожаат этиши, ўзини кимлиги-ю нималиги, қаердан келганлиги-ю қаерга кетажагини чуқур англаб етиши лозим.

Ўзини англаб етган инсон, албатта, жабру зулм, кибру ҳаво, нафрату ғазаб, ҳирсу ҳавас, бухлу ҳасад, кинаю адоват, ҳаромхўрлигу очкўзлик, ишратпарастлигу шаҳватпарастлик, тухмату ғайбат... каби нафсга тааллуқли бўлган барча разила хислатлардан нафратланиб, илму маърифат, муҳаббату садоқат, сулҳу сафо, хайру саховат, сабру қаноат... каби ҳамида хислатлар мазҳарига айланади. Ана шундай инсонгина Аллоҳнинг борлиги ва бирлигини маърифат этишга қодир бўлиб чиқади.

Лисонулғайб Хожа Ҳофиз Шерозий нафс билан чамбарчас боғлиқ бўлган “ўзлик” – “менлик” тушунчасини банд ва Рабб ўртасидаги ҳижоб деб атайди:

ميان عاشق و معشوق هيچ هاييل نيست،
تو خود حجاب خودی، حافظ، از میان برخیز!

Яъни: *Ошиқ ва Маъшук ўртасида ҳеч қандай тўсиқ йўқ. Эй Ҳофиз, сен ўзинг ўзининг ҳижобингсан, ўртадан чиқ!*[5,281]

Имом Муҳаммад Ғаззолий “Равзат ут-толибин” номли рисоласида:

"اصول التصوف عكس الحلال والافتداء به رسول الله (ص) في أخلاقه و أفعاله و أوامره و سننه".

Яъни: *“Тасаввуфнинг усули ҳалол билан ризқланиш (озиқланиш), ахлоқда, амалларда, ишлар ва Суннатда Расулуллоҳ (с.а.в.)га иқтидо (эргашиш – Ж.Х.) қилишдир”* деганидек, Тасаввуф тариқатини Муҳаммад (с.а.в.)нинг Ҳадис ва Суннатига боғлатадиган масалалар ниҳоятда кўп.

Шунингдек, Тасаввуф таълимотининг шаклланишида катта таъсир кўрсатган Исломи динининг пешволари – чорёрдан Абу Бакри Сиддиқ (р), Умар Форук (р), Усмон ибн Аффон (р), Али ибн Абутолиб (к), саҳобалардан Салмони Форсий ва тобеиндан Имом Жаъфари Содик ҳазратларининг одоб-ахлоқи, турмуш тарзи ва ҳикматли сўзларини ҳам эътиборга олиш лозим.

“Валоят” ва “қаромат”. Бу ҳақда турли мазҳаб ва фирқаларда турлича фикрлар мавжуд. Мустамлий Бухорий “Шарҳи ат-таъарруф ли мазҳаб ит-Тасаввуф”да бу ҳақда баъзи бир фикҳий ва ақидавий мазҳабларнинг нуқтаи назарини келтиради. Жумладан, у шундай дейди: “Аҳли суннат ва жамоатдан

бўлган бир гуруҳ кишилар мўъжизалар даражасида бўлмаган кароматларнигина (валийларда юз берадиган ҳолат сифатида) тасдиқлашади. Бироқ, уларнинг фикрича, агар кароматлар мўъжизалар даражасига етган бўлса, (бундай кароматнинг валийларда юз бериши) мумкин эмас. Мўъжизаларнинг даражаси эса *аъён* (*аёнлар, хос кишилар, алоҳида мавқега эга кишилар – муаллиф.*) томонидан юз берадиган ҳолатлар билан белгиланади. Улар айтишадики, булар (*мўъжизалар – муаллиф.*) набийларгагина раво бўлиб, валийларга раво эмасдир. Шунингдек, аҳли суннат ва жамоатдан бўлган уммат фақиҳлари ҳамда маърифат аҳли (*орифлар*) валийларнинг кароматлари, гарчи у мўъжиза даражасида бўлса ҳам, жоиз эканлиги борасида ижмоъга (*бир хил фикрга – муаллиф.*) эгадирлар”. [7,30]

Сўфийлар „Валоят“ ва унга алоқадор бўлган „Каромат“ тушунчасини ҳам Пайғамбар (с.а.в.) ҳадислари билан боғлайдилар. Жумладан, Мустамлий Бухорий бу ҳақда шундай ёзади: “Хабарда келтирилишича, Пайғамбар алайҳиссалом шундай марҳамат қилган: *لا رب اشعت اغبر لا يؤبه به له ولا يزوج المنعمات و لا* (Бирор киши бирор нарсани қиламан, деб) даъво қилиб, (ўша нарсани қилишга) қасам ичса ва (ўша нарсани қилиб) тўғрисида бўлиб чиқса, бундан ортиқ каромат бўлиши ҳам мумкинми? Кароматни инкор қилиш икки нарсадан: ҳақни бунга (*яъни бундай кароматни юз бердиртиришга*) ожиз деб билишдан ёки валийни каромат аҳлидан эмас деб билишдан келиб чиқадиган нарсадир. Аммо, агар (худони бу ишни қилишга) ожиз деб билса, куфрга, агар (валийни каромат) аҳлидан деб билмаса эса, хатога йўл қўйган бўлади. Чунки барча мўминлар кароматга эга бўлишга лойиқ бўлиб, уларга берилган иймон кароматдан устунроқ нарсадир. (Иймон топиб, мўмин бўлган бандалар Худодан) сўрамасдан туриб, (худо уларга) энг яхши нарса (*яъни иймон*) берган экан, ундан (*иймондан*) кичикроқ бўлган нарсани (худодан) сўраганларидан сўнг (уларга) бериши муқаррардир. Аммо кароматнинг турлари борасида турлича карашлар мавжуд бўлиб, қуйида шулар тўғрисида сўз юритилади”. [7,43]

Мустамлий ҳам Ҳаким ат-Термизий сингари “Каромат”ни биринчи навбатда Пайғамбарга тааллуқли ҳодиса, деб билади. Яъни, ҳар бир пайғамбарга “набийлик”дан ташқари “валийлик” ҳам берилган, шундай экан, пайғамбардан “Мўъжиза”дан ташқари “Каромат” ҳам содир бўлади. “Каромат” Расулulloҳ (с.а.в.) даврида саҳобаларга ҳам берилган. Мустамлий бунга бир неча мисол келтириб, жумладан, шундай дейди: “Пайғамбар саллаллоҳу алайҳнинг хизматкори Сафина шундай нақл қилади: “Пайғамбар мени бир жойга юборди. Йўлда кетаётганимда бир шерга дуч келдим. Унга: “Мен

пайғамбарнинг хизматкори Сафинаман”, дедим. Шер бошини мендан бошқа томонга бурди-да, кетди. Мен йўлимда давом этдим. Қайтаётганимда худди ўша жойда бошқа бир шер йўлимдан чиқди. Мен (унга қараб ҳам): “Мен пайғамбарнинг хизматкори Сафинаман”, дедим. (Шер) менга қараб бир ириллаб қўйди-да, яна йўлида давом этди. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳнинг ҳузурига келиб, унга бўлиб ўтган воқеани айтиб берганимда, ул зот шундай деди: “Биринчи бор (сенга дуч келган шер) сендан: – Пайғамбар, Абу Бакр ва Умарларнинг аҳволлари яхшими? – деб сўраган, иккинчи бор (сенга дуч келган шер эса) сенга: – Пайғамбар, Абу Бакр ва Умарга мендан салом айт, – деган”. [7,44]

Ёки яна бир ривоятни қуйидаги нақл қилади: “(Айтишларига қараганда,) пайғамбар саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саҳобаларидан бўлган икки киши кечаси маълум муддат пайғамбар билан бирга ўтиришади. Ташқарига чиқишганида атроф қоп-қоронғи бўлади. Иккаласининг қўлларидан биттадан ҳасса бўлиб, ушбу ҳар иккала ҳасса худди чироқ каби ўзидан ёруғлик таратарди. Улар йўл иккига айрилган жойга етгач, ҳар бири ўз уйига олиб борадиган йўлга тушишади ва шу тариқа бир-бирларидан ажралишади. Шунда (икки бошқа-бошқа йўлдан кета бошлаган) ушбу икки киши қўлидаги икки ҳассанинг ҳар бири бир-биридан алоҳида равишда ёруғлик таратиб борарди”. [7,46]

Мустамлийгача ва у яшаган даврда ҳам “Каромат”, унинг жоиз ёки жоиз эмаслиги, Пайғамбар (с.а.в.) замонида рўй берган кароматлар билан ундан кейин рўй берган кароматларнинг фарқи борлиги масаласи фақиҳлар, мутакаллимлар ва сўфийлар ўртасида катта баҳс-мунозараларга сабаб бўлган. Шунинг учун Мустамлий бу масала бўйича билдирилган турли қарашларни қиёслаб, таҳлил қилиб, ҳам фақиҳ, ҳам мутакаллим ва ҳам сўфий олим сифатида ўз хулосаларини ҳам келтиради: “(Ушбу гуруҳ кишилари томонидан айтилган) бундай гапга (биз томонимиздан бериладиган) жавоб, валлоҳу аълам, шундан иборатки, Пайғамбар замонида каромат топган ўша валий ушбу кароматни Пайғамбарни (яъни *Пайғамбарнинг пайғамбарлигини*) тасдиқлаганлиги (яъни *тўғри, ҳақиқий деб топганлиги*) туфайли топди. У агар Пайғамбарни (яъни *Пайғамбарнинг пайғамбарлигини*) ёлғон деб топганида эди, (ушбу кароматни) топмаган бўларди. У пайғамбарни (яъни *пайғамбарнинг пайғамбарлигини*) тасдиқлаганлиги (яъни *тўғри, ҳақиқий деб топганлиги*) туфайли (ушбу кароматни) топган экан, унинг (яъни *валий томонидан пайғамбарлиги тасдиқланган кишининг*) ҳақ пайғамбари эканлиги маълум бўлди. Чунки, агар худойи азза ва жалла ёлғончи кишига чинсўз кишига

берганчалик миқдорда далил берадиган бўлса, чиннинг ёлғондан фарқи қолмайди ва чинсўзнинг чин сўзини исботлаш учун ҳеч қандай далил қолмайди. Шунингдек, агар чинни ёлғондан фарқламоқчи бўлсалар, бу ишни далилсиз қилишнинг иложи бўлмайди. Чунки чин ёлғондан далил билангина фарқланади. Борди-ю, чиннинг чинлигини исботлаш учун келтириладиган далилнинг ўзи ёлғоннинг чинлигини исботлаш учун келтириладиган бўлса, чин ёлғондан фарқланмай қолади.

Демак, валийларнинг кароматлари Пайғамбар даврида шундай бўлган бўлса, Пайғамбар даврдан бошқа даврда ҳам шундай бўлади. Чунки Пайғамбарга *мункир* бўлган (яъни *Пайғамбарнинг пайғамбарлигини инкор этган – муаллиф*.) ҳар қандай кишида кароматнинг юз бериши мумкин бўлмайди. Зеро Пайғамбарни(нг пайғамбарлигини) инкор этган киши адув (*душман – муаллиф*) ҳисобланади. Биз эса валийнинг кароматини тасдиқлаймиз. Зеро валий набийнинг *мусаддиқи (тасдиқловчиси, яъни пайғамбарнинг пайғамбарлигини тасдиқловчи киши – муаллиф)* ҳисобланиб, ушбу кароматни ҳам [Набийни] тасдиқлаганлиги сабабли топади. (Валий ўзининг ушбу кароматини) набийни тасдиқлаганлиги туфайли топган экан, (бундай каромат – муаллиф.) худди пайғамбар саллаллоҳу алайҳ замонида бўлгани каби, набийнинг мўъжизаси ҳисобланади”. [7,48]

Кўриниб турганидек, Мустамлийнинг бу борадаги таҳлил ва хулосалари кучли мантиқ ва рационализмга асосланган бўлиб, Аҳли суннат вал-жамоат қарашларини ҳам ўзида ифода этади.

Таваккул. Қуръони карим оятларида кўп марталаб зикр этилган „Таваккул“ тушунчасини сўфийлар, шунингдек, Пайғамбар (с.а.в.) Суннати ва ҳолатлари билан ҳам боғлашади. Жумладан, Саҳл ибн Абдуллоҳ Тустарийнинг шогирди Ибн Солим Басрийдан шундай нақл қилинади:

التوكل حال رسول الله (ص) والكسب سنة رسول الله (ص)

Яъни: *Таваккул Аллоҳ Расулнинг касбу кори ва Суннати бўлгани каби, ул ҳазратнинг ҳолатларидандир.* [10,43]

Улуғ мутасаввиф ва шоир Мавлоно Жалолоддин Румий ҳам „Маснавийи маънавий“да “Таваккул”ни Пайғамбар суннати деб таърифлайди:

گفت آری، گر توکل رهبر است

این سبب هم سنت پیغمبر است

Яъни: Деди: Ҳа, Таваккул раҳбар бўлгани учун ҳам Пайғамбар суннатидир.

Мустамлий Бухорий “Таваккул”га шундай таъриф беради: “Таваккул деганда, аввало, шу нарса тушуниладики, кимнингки иймони ҳақиқий бўлса, у таваккул қилишга маъмурдир (*бююрилгандир*). Зеро Худо бу тўғрида шундай буюради: *و على الله فتوكلوا ان كنتم مؤمنين* (Худо) яна бошқа бир жойда (таваккул тўғрисида шундай) буюради: *و على الله فليتوكل المؤمنون* (Кўриб ўтганимиздек, Худо – муаллиф.) таваккулни иймонга боғлиқ бир нарса сифатида кўрсатди. Бирор бир нарсага боғлиқ бўлган нарсанинг заволи у боғлиқ бўлган нарсанинг ҳам заволига ёки (ҳеч бўлмаганда) унинг заифлашувига сабаб бўлади. Шунингдек (Худо ўзининг) *мутаваккилларга (Худого таваккул қилгувчиларга)* кифоя қилиши тўғрисида кафолат бериб, шундай буюрди: *و من يتوكل على الله فهو حسبه* “Кимки бизга таваккул қилса, биз унга кифоя қилурмиз”. Яъни, “кимки бизни топган бўлса, унга бошқанинг кераги бўлмайди. Шунингдек, биз уники бўлган эканмиз, ҳеч ким уни биздан қайтара олмайди. Биз унга фойда келтириш ҳамда унга етиши мумкин бўлган зарарни қайтариш учун кифоя қиламиз”. Шунингдек, (Худо) мутаваккилларга барча тоатлардан ҳам яхшироқ бўлган бир мукофот бердики, уни муҳаббат деб атайдилар”. [7,385]

Халқ (Аллоҳ яратган мавжудотлар)га нисбатан раҳмли-шафқатли бўлиш масаласи Ислом динида муҳим ўрин тутади. Бу масала Қуръони каримда ҳам, Ҳадиси шарифда ҳам кўп марталаб эслатилади. Тасаввуф таълимоти Қуръон ва Расули акрам (с.а.в.) Суннатининг издоши сифатида ушбу масалага доимо мурожаат қилиб турган. Тасаввуф ахлоқини эса “раҳм-шафқат” тушунчаларидан ташқарида тасаввур қилиб бўлмайди. Тасаввуф фалсафаси ва ахлоқининг бадий кўриниши ҳисобланган Тасаввуф шеъриятида ҳам бу мавзу етакчи ўринни эгаллайди. Мавлоно Жалолиддин Балхӣи Румийнинг “Тасаввуф қомуси” номи билан машҳур бўлган “Маснавийи маънавий” асарида ҳам бу мавзуга қайта-қайта мурожаат қилинади. Румий бу ҳақда шундай дейди:

اشك خواهى، رحم كن بر اشك بار
رحم خواهى، بر ضعيفان رحم آر.

Яъни: Кўз ёши истасанг, кўз ёши тўкаётган кишига раҳм қилгин. Раҳм истасанг, ожизларга раҳм қилгин.

“Маснавий”даги ушбу байтнинг асл мазмуни “Саҳеҳи Бухорий”да келтирилган қуйидаги ҳадисдан иқтибос қилиб олинган:

لايرحم الله من لا يرحم الناس.

Яъни: *Халққа раҳм қилмаган киши Ҳақ раҳматидан маҳрум бўлади [10,35].*

Тафаккур қилиш. Гуноҳ ва хатолар ҳақида ўйлаб, тавба қилиш, ўлим ва охиратни эшлаш, Парвардигорнинг яратган нарсалари ҳақида фикр юритиш ҳақида Қуръони каримда кўп оятларда эслатилади. Тасаввуф аҳлининг доимий амалларидан бири ҳам гуноҳ ва хатолар ҳақида ўйлаб, тавба қилиш, ўлим ва охиратни эшлаш, Парвардигорнинг яратган нарсалари ҳақида тафаккур қилиш бўлган.

Улуғ мутасаввиф Хожа Юсуф Ҳамадоний “Исломиё ҳаёт уйи иморатини мояси-тамали бўлмиш зикр, афъол, аркон забт этилгандир. Аммо иймоний ҳаёт уйи иморатининг мояси-тамали бўлмиш афкор ва қалб кўзи забт этилганми, йўқми?” деган саволни ўртага ташлаб, “бир жиҳатдан забт этилган, бир жиҳатдан забт этилмаган, деб жавоб берамиз. Кашфнинг забт этилган жиҳати шуки, ўй-фикр ҳар қанча сафар қилса ҳам, яратиклар ва махлуқот атрофида кезади”, деб жавоб беради ва Ҳазрати Пайғамбар (с.а.в.) дан қуйидаги ҳадисни келтиради:

تفكروا في خلق الله و لا تفكروا في الله

“Яратиклар ҳақида тафаккур қилинг (чуқур-чуқур ўйланг), лекин Яратувчи тўғрисида тафаккур қилманг!” Ва ҳадиснинг манъ этилган қисмини қуйидагича изоҳлайди: “Чунки фикр каммийят-қандай, кайфийят-қанақа, ламмийят-қачон, ҳайсийят-шойисталик ва иннийят-қай замон каби башарий ўлчовлар доирасида кезади. Буларнинг барчаси яратикнинг сифатларидир. Ҳолбуки, Ҳазрати Жалол (Ҳақ таоло) бундай башарий хусусият ва дунёвий ўлчовлардан муназзах (пок)дир”. [3,48]

Тасаввуф аҳлининг фикрича, яратилганлар ҳақида тафаккур қилишда кўпгина фазилатлар бор. Жумладан, “банда ашённинг микдорини тафаккур қилса, Ҳақ таолонинг ягоналиги аёнлашаверади... ашённинг васфи (кайфияти)ни ўйлагани сайин Жаббори оламнинг таъриф этиб бўлмас даражада мислсиз ва беназир зот эканига шоҳид бўлади. Ашённинг сабаби хусусида фикр юритса, Яратувчининг модда, жисм ва жавҳардан йироқ эканини англайди. Ашённинг моҳияти хусусида фикрласа, Яратувчининг иннийят-замон ва ҳайсийят-макондан пок-муназзахлиги бандага аён бўлади”. [3,49]

Тафаккур доирасининг кенгайиб бориши, ҳар бир ашё ва ҳодиса ҳақиқатининг кашф этилиши Ҳақни кўпроқ маърифат этишга олиб боради. Бу ҳолатни Хожа Юсуф Ҳамадоний куйидагича изоҳлайди:

“Ашёнинг миқдори Ҳақнинг бирлигини кўришга, нарсаларнинг кайфияти-қандайлиги эса Ҳақнинг қудсийятини кўришга ойна бўлажак. Ламийят-келиб чиқиши Ҳақнинг муназаҳлигига, ҳайсийят-моҳияти Ҳақнинг беҳожатлигига ва айнийят-ўзлигига, иннийят-ҳар бир нарсанинг замон, яъни вақтга тобелиги эса Ҳақнинг азалий ва абадий эканини мушоҳада этишга кўзгу бўлади”. [3,49]

Ашёларнинг моҳият ва ҳақиқати ҳақида фикрлаш, уларни кашф этиш орқали Яратувчини маърифат этиш даражаси инсонларнинг қобилият ва маънавий мақомлари билан боғлиқ бўлади: “Ашёга қараб Ҳақ таолони тафаккур этиш ва Ҳақ сифатларининг бандада тажаллий этиши тарзидаги бу икки мартабадан ташқари яна учинчи мартаба ҳам бор. Бу мартаба пайғамбарлар ва сиддиқлар хос бўлиб, Аллоҳ билан Аллоҳ учун тафаккур қилиш, яъни фано ичра фано (фанофиллоҳ) мақомидир. Ҳазрати пайғамбар (алайҳиссалом) Ҳақнинг шундай деганини сўзлайдилар:

إذا أحببته كنت عينه التي يبصر بها و أذنه التي يسمع بها و فؤاده الذي يعقل به

“Бир бандамни севсам, унинг қулоғи, кўзи ва қалбига айланаман. Мен орқали эшитади, мен орқали кўради ва мен орқали фикр юритади...” [3,50]

Хожа Юсуф Ҳамадоний Аллоҳнинг яратган нарсалари – борлиқ, инсон, ҳаёт, оламдаги мавжудотлар ва ҳодисалар хусусида тафаккур қилишни лозим деб билади, аммо ҳар бир нарсада меъёр бўлгани каби, теран тафаккур қилишда ҳам меъёрга риоя қилиш ва ундан ошмасликни тавсия этади: “Коинот тафаккур ва ботиний ишларда мулоҳаза юритишдир. Зоҳирий масалаларда теран назар ташлашдир. Бу ҳам инсоннинг қуввати ва табиати кўтарадиган даражада бўлса, энг фойдали, мувофиқ, лаззатли ва боқийроқдир. Аммо бу теран тушунча инсон тузилишининг чегарасидан тажовуз қилса (ҳаддидан ошса) ва табиатининг тоқати миқдоридан ошиб кетса, инсоннинг сезгирлигини ва хушёрлигини маҳв этади, ақлу идрокини барбод қилади”. [3.117]

“**Ўлим**” (“**Мавт**”) . Тасаввуфда “**Ўлим**” (“**Мавт**”) тушунчаси “**Таваккул**” ва “**Таслим**” тушунчалари билан чамбарчас боғлиқ. Бу ҳақда “**Рисолаи Қушайрий**”да Саҳл ибн Абдуллоҳ Тустарийдан шундай қилинган:

اول مقام في التوكل أن يكون العبد بين يدي الله كالميت بين يدي الغاسل بقلبه كيف شاء لا يكون له حركة و لاتدبير.

Яъни: Яъни: Биринчи мақом "Таваккул"дир ва бундан мақсад шуки, инсон Парвардигор ҳузурида худди майит гассолнинг қўлида бўлган ҳолатлагидек бўлиши лозим. Гассол майитни қандай хоҳласа, шундай ағдаради, майит эса (бунга жавобан) ҳеч қандай ҳаракат ёки чора-тадбир қилолмайди.[10,23]

Мавлоно Румий "Маснавийи маънави"да "Мавт" ёки "Ўлим" тушунчасини шундай изоҳлайди:

همچنين باد اجل با عارفان
نرم و خوش همچون نسيم يوسفان

Яъни: Ажал ели орифлар учун Юсуф (а) томонидан эсанг насимдай мулойим ва хушбўйдир.

Ислом бандага доимо ўлим ёди билан яшашни тавсия этади. Бир ҳадисда ҳам бу ҳақда шундай кўрсатма берилади:

الموت ريحانة المؤمن، المؤمن يموت بعرق الجبين

Яъни: Ўлим мўъмин киши учун райҳондай хушбўйдир, мўъмин киши ўлимни худди пешанасини тер босгандай, кутиб олади.[10,37-38]

Тасаввуф таълимотининг буюк намояндаларидан бири, улуғ шоир ва мутафаккир, Мавлавия тариқати асосчиси Мавлоно Жалолиддин Румий ўлимни маъшуқани кутиб олгандек катта қувонч билан қаршилаб олишни талқин этади ва ўлим онларини "шаби арўсий" – "уйланиш кечаси", "висол кечаси" деб атайди. Зотан, бу ҳолат унинг назарида буюк бир қувончдир. Зеро ўлим руҳнинг қайта туғилишидир. Шу нуқтаи назардан қараганда, Румий ўртага ташлаган ҳаёт ва ўлим баҳсини Ғарб абсурд фалсафасидаги "ўлим мантиксиз ҳаётдан қутулишнинг ягона йўлидир", қабилидаги нуқтаи назардан буткул фарқ қилади.

Тасаввуф таълимотидаги "ўлимни эслаш" Расули ақрам (с.а.в)нинг ўлимни бот-бот эслашни тавсия этадиган ҳадиси шарифларидан сарчашма олади. Зеро ўлим ҳақида доимий равишда ўйлаш, уни эсанг чиқармаслик, унинг ўацлигини, бир куни муқаррарлигини, бу олам фоний ва ўткинчи эканлиги эслаб юриш кўнгилини юмшатади, инсонни мағрурлик ва манманлик балосидан қутқаради, уни инсонлар ва бошқа мавжудотларга нисбатан раҳмли-шафқатли бўлишига, кечиримли бўлиб яшашига хизмат қилади.

ХУЛОСА

Тасаввуф назариясига доир асарларда, шунингдек, ирфоний-фалсафий мазмундаги адабий-бадий асарларда ҳадислардан унумли фойдаланилган. Масалан, Нажмиддин Розийнинг “Мирсод ул-ибод” номли асарида 202 та ҳадисдан, Хужвирийнинг “Кашф ул-маҳжуб” номли асарида 150 тага яқин ҳадисдан, Санойй Ғазнавийнинг “Ҳадиқат ул-ҳақиқа”сида 280 та ҳадисдан ва Мавлоно Жалолиддин Румийнинг “Маснавийи маънавий”сида 690 та ҳадисдан фойдаланилган.

Таникли тасаввуфшунос олим Абдулхусайн Зарринқўб Тасаввуфни “исломий ирфон”, деб атаб, Қуръон оятлари, Ҳадиси шариф ва Пайғамбару саҳобалар сийратини унинг асл сарчашмаси деб билади. [1,24]

Бу масала атрофида эронлик олим Саид Зиёуддин Сажжодийнинг фикр-мулоҳазалари ҳам диққатга сазовор. У Қуръони карим, Пайғамбар ҳадислари ва дину ирфон пешволари қолдирган маънавий меросни Тасаввуфнинг назарий манбалари, Расулуллоҳ (с.а.в.) ва чорёру саҳобалар сийрати, ҳамда буюк имомлару дин пешволарининг одобиини эса Тасаввуфнинг амалий манбалари сифатида талқин этади. [9,7]

Демак, Тасаввуф Расулуллоҳ (с.а.в.)дан икки нарсани мерос сифатида қабул қилиб олган экан. Биринчиси – Ҳадис – Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.)нинг турли мавзуларда айтган ҳикматли сўзлари, иккинчиси Суннат (Расулуллоҳнинг одоби ва у киши адо этган ва буюрган амаллар)дар иборат бўлган.

Фойдаланилган манба ва дабиётлар рўйхати

1. Зарринқўб, Абдулхусайн. Чустучў дар тасаввуфи Эрон. – Душанбе: “Ирфон”, 1992.
2. Имом Абдурахмон Суламий. Тасаввуф ва унинг ҳақиқати ҳақида. Муқаддима. / Таржимон ва изоҳлар муаллифи: Абдулҳамид Муҳаммад Турсун. – Тошкент: “NIHOL-NASHR” нашриёти, 2020. – Б.5.
3. Хожа Юсуф Ҳамадоний. Ҳаёт мезони. (Рутбат ул-ҳаёт). Одоби тариқат. Коинот ва Инсон ҳақида. / Таржимон ва сўзбоши муаллифлари: С.Сайфуллоҳ, Н.Ҳасан.– Б.50.
4. Қуръони карим маъноларининг таржимаси. / Таржима ва изоҳлар муаллифи: Абдулазиз Мансур. – Б.436.

5. دیوان حافظ. / تصحیح و تعلیق سید محمد راستگو. - تهران: نشر خرم، ۱۳۷۵. - ص. ۲۸۱
6. رازی، نجم الدین. مرصاد العباد. - تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۲. - ص. ۱۵۵
7. مستملی بخاری، امام ابوالبراهیم اسماعیل بن محمد. شرح التعرف لمذهب التصوف. ربع سوم. / با مقدمه و تصحیح و تحشیه محمد روشن. - تهران، ۱۳۶۳.
8. نشابوری، فریدالدین عطار. تذکرة الأولیاء. باکوشش محمد استعلامی. - تهران، ۱۳۷۷. - ص. ۳۰۰
9. سجادی، سید ضیاءالدین. مقدمه ای بر مبانی عرفان و تصوف. - تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها «سمت»، ۱۳۷۲.
10. فروزانفر، بدیع الزمان. احادیث و قصص مثنوی. (تلفیقی از دو کتاب «احادیث مثنوی» و «قصص و تمثیلات مثنوی»). ترجمه کامل و تنظیم مجدد حسین داودی. - تهران: مؤسسه انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۶. - ص. ۳۷-۳۸
11. قشیری، ابوالقاسم. رساله ی قشیریہ. / تصحیح بدیع الزمان فروزان فر. - تهران، ۱۳۴۵. - ص. ۵۲